

Kerk & Israël Onderweg

Dit katern bij het magazine *Kerk & Israël Onderweg* van de Protestantse Kerk is een handreiking voor kerkenraden of gespreksgroepen die zich in een onderwerp willen verdiepen. Daarvoor is het makkelijk uit het blad te halen en los te gebruiken.

KATERN
InZicht

Joden en christenen: gescheiden wegen

of ligt het toch anders?

Jodendom en christendom – dat ze een gemeenschappelijke oorsprong hebben, is genoegzaam bekend. Dat ze geleidelijk aan uit elkaar groeiden en dat halverwege de tweede eeuw alle banden werden verbroken, is een opvatting die nog altijd door velen wordt gekoesterd. Maar de wind begint uit een andere hoek te waaien.

In wetenschappelijke kringen vinden belangwekkende ontwikkelingen plaats rond de vraag naar de verhoudingen tussen messiaanse ecclesia en rabbijnse scholen in de eerste vier, vijf eeuwen van de gangbare jaartelling. Over hoe ze hun identiteiten ontwikkelden door zich nu eens aan elkaar te spiegelen, dan weer tegen elkaar af te zetten. De evaluatie van die historische processen verlopen van 'The Parting of the Ways'¹, het uiteengaan der wegen, naar 'The Ways that Never Parted'², de wegen die nooit uiteengingen, en alle denkbare nuances daartussenin. 'The Ways that Never Parted' behelst het jongere model: er heeft zich geen scheiding voltrokken tussen *het* christendom en *het* Jodendom – althans niet in de eerste drie eeuwen, misschien zelfs niet tot op vandaag.

CONFLICTEN

Het waren zeker niet allereerst geschillen van doctrinaire en *halachische* aard die beide partijen uiteendreven. In het huidige onderzoek worden met name politieke, culturele en sociale ontwikkelingen onder het vergrootglas gelegd. Joodse gemeenschappen, zowel in het land als in de diaspora – de uitgestrekte ruimte van het Romeinse Imperium – raakten verzeild in conflicten met hun niet-Joodse burens en ontbeerden in toenemende mate

bescherming van de Romeinse overheden. In de loop van de eerste eeuw kwamen zij meer en meer alleen te staan. Het wekt dan geen verbazing dat deze conflicten binnenslopen in de vroege Jezusbeweging van Joden en niet-Joden samen. Groeiend wantrouwen over en weer zette aanvankelijke harmonie en herkenning op losse schroeven en leidde tot tweespalt in de gemeente. Twee brieven op naam van Paulus, geschreven in de jaren vijftig van de eerste eeuw, getuigen daarvan: die aan de Galaten en die aan de Romeinen – pogingen tot verzoening tussen Joden en *gajim*.

DE JOODSE OORLOG

In het Joodse land leidde economische neergang als gevolg van permanente uitbuiting door het Romeinse bewind in de jaren veertig tot hongersnood. Het verzet tegen de repressie nam almaar grotere vormen aan. In het voorjaar van 66 rees er een gewelddadig conflict tussen Joden en Grieken in Caesarea, de kuststad die onder Grieks bestuur stond. De zaak escaleerde, de onrust sloeg over naar andere steden en groeide uit tot een regelrechte opstand tegen de Romeinse bezettingsmacht: de zogeheten Joodse Oorlog, die leidde tot de verwoesting van Jeruzalem, stad en heiligdom, in het jaar 70. »

In deze kapel – *Dominus flevit*, 'De Heer heeft geweend' – op de Olijfberg zou Jezus geweend hebben over de verwoesting van Jeruzalem. • Beeld: Wikipedia

Tot dan toe waren Joden gewoon tempelbelasting te betalen – de tiende, gelijk aan twee drachmen. Die werd nu vervangen door een belasting waarvan de opbrengst rechtstreeks naar Rome ging: de *fiscus Judaicus*, 'Jodenbelasting'. Werd de tempelbelasting betaald door alle volwassen mannen van twintig jaar en ouder, de *fiscus Judaicus* moest ook worden opgebracht door vrouwen en kinderen.

Na de catastrofe konden de Joden niet verder als andere traditionele antieke samenlevingen rond een centrale cultus met dierenoffers, altaren en priesters. Het heiligdom herbouwen op een andere plaats, stond de Tora niet toe. Het ontstane vacuüm werd geleidelijk aan opgevuld door het rabbijnse Jodendom.

Alle militante verzetsbewegingen gingen met Jeruzalem ten onder. Die van de partij der Farizeeën overleefden de nationale rampspoed. Het verhaal gaat dat Jochanan ben Zakkai, hoofd van de partij der Farizeeën, tijdens het beleg van Jeruzalem door vrienden en leerlingen in een kist werd gedragen naar Titus, de Romeinse bevelhebber en latere keizer. Hij stond op uit de kist en zei tot Titus: 'Geef mij Javne en zijn scholen.'

Veel leraren van het opkomende rabbijnse Jodendom na 70 kwamen voort uit de partij der Farizeeën. Zij legden de grondslag voor een Joods bestaan zonder heiligdom. In hun pogingen

het Joodse volk voor verder uiteenvallen te behoeden, gingen de leraren de grenzen van Joods leven volgens Tora en Traditie strakker definiëren. Het verhaal over Jochanan ben Zakkai in de kist is de eerste oorsprongmythe van het rabbijnse Jodendom, gevolgd door een tweede: die over de 'synode' of het 'concilie' van Javne, dat zou hebben plaatsgevonden ergens in de periode tussen de jaren 70 en 90 van de eerste eeuw. Volgens hedendaagse onderzoekers zoals Daniel Boyarin heeft deze mythe geen enkele historische basis, maar is het een rabbijnse uitvinding vermoedelijk uit de vierde eeuw, in reactie op de vergadering van de christelijk-apostolische ecclesia die plaatsvond in Nicea in het jaar 325.³ Daar en toen werd de orthodoxe geloofsbelijdenis geformuleerd die bindend was voor alle christenen. De rabbijnen reageerden met de schepping van de synode van Javne, als geboorte-uur van een universele Joodse orthodoxie rond de 'mondeling Tora', die zou teruggaan op Mozes.

VIER EVANGELIEVERHALEN

Niet enkel voor het Joodse volk was de ondergang van Jeruzalem een catastrofe zonder weerga. Ook in de messiaanse ecclesia kwam de klap hard aan. Het uitblijven van de bevrijding, de 'komst van de messias', vroeg om een nieuw verhaal over Jezus, een

eigen genre. De bekende vier evangelieverhalen, op naam van Marcus, Matteüs, Lukas en Johannes, zijn geschreven in de jaren zeventig, tachtig en negentig van de eerste eeuw, op zijn vroegst veertig jaar na de dood van Jezus. Zij formuleren vier verschillende antwoorden op de vraag: hoe verder, na de catastrofe?

Het waren verwarrende en hoogst onzekere tijden. Tegen het einde van de eerste eeuw zijn er stemmen opgegaan die pleitten voor een breuk met wat er verder nog aan Jodendom bestond, mogelijk omdat zij de messiaanse ecclesia beschouwden als de enige legitieme voortzetting van Israël.

De dialoog begint al gauw te haperen, niet in het minst omdat de ecclesia het politiek beladen woord 'messias' hoog in het vaandel heeft. Een beweging die dat doet en volhoudt, ook na de catastrofe van het jaar 70, hoeft niet op grote bijval te rekenen. Vooral Joden die wonen in de steden van de diaspora – in Antiochië, in Alexandrië, in Korinthe, in Athene, in Rome ook – worden door hun niet-Joodse burens streng gemaand niet ook, als hun volksgenoten in het Joodse land, in opstand te komen tegen het Romeinse gezag. Zij vrezen bewegingen met messiaanse aspiraties en nieuwe rampen die ook hen zullen treffen. De Jood *Jesjoe'a*, Jezus, blijven belijden als de messias mag dan een ander Joods geluid zijn, vele Joden zijn het gaan beschouwen als een nagenoeg anti-Joods geluid dat een regelrechte bedreiging inhoudt voor de toekomst van het Joodse volk. Zo ontstond er een conflict dat de verhoudingen op scherp zette. In de hevige polemiek tussen Jezus en de Farizeeën, zoals we die kunnen lezen in de evangelieverhalen, wordt dit conflict terug-geprojecteerd.

NIEUWE BELASTINGMAATREGEL

Domitianus, een zoon van Vespasianus, was de derde en laatste keizer van het Flavische huis. Geen aangenaam heerschap: niet

lang na zijn aantreden in het jaar 81 ontpopte hij zich als een tiran met uiterst wrede trekken. Onder zijn despotische bewind verslechterde het klimaat voor de Joden in het imperium. Wat Domitianus het meest stoorde aan de Joden, was hun ontkenning van zijn goddelijkheid en, als consequentie daarvan, hun weigering voor hem offers te brengen. Zijn ongenoegen daarover vertaalde hij in een aanscherping van de *fiscus Judaicus* in het begin van de jaren negentig. Geschiedschrijver Suetonius schreef daarover ('Leven van Domitianus' XII,2):

'Vooral de belasting van de Joden werd met meedogenloze strengheid geïnd. Dit leidde tot aanklachten bij de belastingdienst tegen mensen die, ook zonder zich als zodanig bekend gemaakt te hebben, als Joden leefden, of die hun herkomst verborgen hadden gehouden en de aan hun volk opgelegde belasting niet hadden betaald. Ik herinner mij nog dat ik er als jongen getuige van geweest ben dat een negentigjarige grijsaard door een belastingambtenaar te midden van een groot aantal adviseurs werd onderzocht om te zien of hij besneden was.'

In deze tekst is sprake van Joodse belastingontduikers, naast niet-Joden die nagenoeg als Joden leefden (zogenoeten 'sympathisanten'), en mogelijk ook nog proselieten, dus niet-Joden die tot het Jodendom waren overgegaan door zich te laten besnijden, althans de mannen onder hen. Nieuw aan deze maatregel was dat voortaan ook judaïserende niet-Joden de Jodenbelasting moesten opbrengen, dus ook de niet-Joodse aanhangers van de Jezusbeweging.

Zo is de *fiscus Judaicus*, naast andere factoren, een breekijzer geworden in de verhouding tussen Joden en messiaanse ecclesia. Leerlingen van Jezus gingen de associatie met Joden en Joden- >>

Triomfboog van keizer Titus in Rome, opgericht na de verwoesting van Jeruzalem. Tijdens de triomftocht worden geroofde tempelschatten meegeëdragen, zoals de zevenarmige kandelaar. • Beeld: Wikipedia

dom in hun portemonnee voelen. Dat kan harder aankomen dan allerlei geschillen van theologische en *halachische* aard, waarover altijd nog te praten valt.

Munt geslagen na de verwoesting van Jeruzalem, met als opschrift *Iudaea capta*, 'Judea is overwonnen'. • Beeld: Wikipedia

In de nazomer van het jaar 96 werd keizer Domitianus vermoord. De senaat wees een lid uit zijn eigen midden aan als de nieuwe keizer, de vijftienjarige Marcus Cocceius Nerva. De bejaarde Nerva was slechts anderhalf jaar aan het bewind, maar in die korte periode voerde hij een politiek die leidde tot een zeker eerherstel van Joden en Jodendom – daarna, vanaf 98, was dat snel weer afgelopen. Onder Joden in Rome en daarbuiten flakkerde de hoop op dat hun positie verbeterd zou worden, toen Nerva kort na zijn aantreden een einde maakte aan de aanscherping van de Jodenbelasting, die gehate maatregel van zijn voorganger Domitianus. Hij decreeteerde dat voortaan de Joden die 'vasthielden aan de voorvaderlijke gebruiken' jaarlijks een belasting van twee drachmen moesten betalen.⁴ Dus niet meer alle Joden. Afvallige Joden niet.

In het decreet van Nerva wordt een onderscheid gemaakt tussen Joden in etnische zin en Joden in *halachische* zin. Enkel behoren tot het Joodse *volk* is geen criterium meer. Maar dan kunnen

ook Joodse volgelingen van Jezus zich onttrekken aan de verplichting tot belastingafdracht. Ze behoren weliswaar tot het Joodse volk, maar zijn geen aanhangers van enige vorm van Jodendom. De Romeinse autoriteiten gaan inzien dat Jodendom en messiaanse ecclesia niet op één hoop geveegd moeten worden.

CONCLUSIES

Na het jaar 135, als de derde en laatste Joodse opstand tegen Rome definitief is neergeslagen en Bar Kochba, de opstandelingenleider, als messias heeft gefaald, zijn de volgende twee conclusies gerechtvaardigd.

Conclusie 1: alle messiaanse projecten zijn mislukt, alle verwachtingen beschaamd. In de messiaanse ecclesia onderkennen de noodzaak orde te brengen in de chaos en een *regula fidei*, een 'voorschrift van het geloof', te ontwikkelen dat voor iedereen bindend is. De Romeinse 'normaliteit' neemt bezit van de ecclesia.

Conclusie 2: de voornaamste reden voor de verwijdering tussen het opkomende rabbijnse Jodendom en de messiaanse ecclesia is gelegen in drie achtereenvolgende opstanden (66-70, 115-117 en 132-135) en hun gevolgen, zoals de invoering van de *fiscus Judaicus* in het jaar 70.

ALEX VAN HEUSDEN

Alex van Heusden is als bijbelwetenschapper werkzaam voor Nieuwe Liefde Leerhuis en Ekklesia Amsterdam. Hij werkt aan een boek over het vroege christendom in relatie tot het rabbijnse Jodendom. Dit komt naar verwachting uit in het voorjaar van 2018.

- 1 J.D.G. Dunn (ed.), *Jews and Christians. The Parting of the Ways: A.D. 70-135*, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 1999.
- 2 Adam H. Becker, Annette Yoshiko Reed (eds), *The Ways That Never Parted. Jews and Christians in Late Antiquity and the Middle Ages*, Fortress Press, Minneapolis 2007. Zie ook Daniel Boyarin, 'Border Lines. The Partition of Judaeo-Christianity', University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2004.
- 3 Daniel Boyarin, 'Border Lines. The Partition of Judaeo-Christianity', University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2004, p. 44-45, 68-69, 196-197.
- 4 Lucius Cassius Dio, 'Romeinse geschiedenis' LXV, 7, 2.

Colofon InZicht

UITGEVER

Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland
Joseph Haydnlaan 2a, 3533 AE Utrecht
Postbus 8504, 3503 RM Utrecht
telefoon: (030) 880 18 80
e-mailadres: kerkenisrael@protestantsekerk.nl
www.protestantsekerk.nl/kerkenisrael

REDACTIE

Reinier Gosker
Greetje van der Harst-de Leeuw
Beatrice L. Jongkind
Fred Meijnhardt
Rijk Roelofse
Kees Schakel
Anne Marijke Spijkerboer

Hoofdredacteur
Floor Barnhoorn

Eindredacteur
Anja de Zeeuw